

Roma napló

A Magyarország Felfedezése Alapítvány ösztöndíjasaként roma gyerekek iskolai sorsának problémáival foglalkozom.

Eredeti tervem az volt, hogy sikeres baranyai intézményi példákat mutatok be. Feltételezésem szerint a sikeres intézmények természetes hálózattá szerveződve megsokszorozzák hatékonyságukat és cselekvőképességüket. Kiderült azonban, hogy a hipotézis nem állja meg a helyét, ezek a sikeres intézmények nem erősítik egymást. Ha egyáltalán tudomást vesznek egymásról, presztízsharcok dúlnak köztük, sőt általában ennél is rosszabb a helyzet, olykor szinte egymás tagadásaként élnek.

Bárhogy szerettem volna kikerülni a szegénység-csapdával rokon szegénység-elemző csapdából, nem sikerült. Nem újabb bizonyítékokat akartam gyűjteni arról, hogy milyen súlyos hátrányban vannak a cigány gyerekek az iskolában. Ez köztudott, sok remek elemzés szól róla. A megoldás érdekelt, az a hely, ahol megtalálták a kiutat. Persze nem mindenkinek, hiszen csodaszer nincs, de legalább maguknak, a saját diákjaiknak. Úgy látszott, van egy baranyai intézményi kör, az óvodától az általános és középiskolán át az egyetemig, ahol az eredményesség külön-külön kétségbevonhatatlan. És nem is alkalmi. De aztán, ahogy a kapcsolatok után kezdtem érdeklődni, megtudhattam, hogy – mondjuk – a romológia szakos egyetemisták épp csak azokba az intézményekbe nem járnak ki, ahol tanulhatnának a jó pedagógiai megoldás tapasztalataiból; hogy az egyik híres középiskolai program képviselői nincsenek beszélő viszonyban a másikkal; s hogy a harmadik, éppen induló új program mindkettőt semmibe veszi.

Megfutamodtam. Feladtam. Nem volt kedvem szívszorító, kétségbeejtő civakodások elbeszélésébe fogni, szövevényeket bogozni: hogy mivé lettek a régi barátságok, szövetések, hogy kit mi mozgat, ki mit ért félre.

Ugyanakkor a helyzet más körzetekben sem jobb. Hiszen épp azért indultam Baranyába, mert ott az első benyomások mintha cáfolni látszottak volna az országos helyzetképet. Mit tegyek, mit tehetnék? Világos volt a kudarcok általános háttere: az a kétségbeejtő hatékonysággal érvényesülő, noha senki által nem tervezett és irányított destruktív program, amelynek hatására sehol semmi nem állhat meg a saját lábán, autonómiák nem szülehetnek, vagy ha valahol véletlenül mégis kialakulnának, nem kapcsolódhatnak össze. Mert az elmúlt tizenöt évben szervesen, eszetlenül, tehetetlenségek, korlátolt hatalmi játszmák során kialakult intézményi, igazgatási, szellemi struktúrának, mely mindent maga alá gyűrt, csak a mind mélyebb, mind általánosabb anómia a megfelelő közege. Ráadásul a cigány ügy, a roma kérdés az amúgy is súlyosan megosztott magyar politikai-szellemi élet egyik különösen neuralgikus pontja. Azt lehet mondani, hogy szinte mindenkinek, minden hivatalnak, minden szakértőnek, minden politikusnak, minden intézménynek, minden öntudatos romának és a romák ügyében megszólaló nem roma magyarnak külön lövészárka van. Emiatt egyetlen intézmény sincs igazán biztonságban, amelyik a roma ügyben súllyal bír, vagy súllyal kellene bírnia. Sem anyagi, sem morális, sem szakmai értelemben. Alakoskodnia, rejtőzködnie kell, tetszenie kell, hogy támogatást szerezzen, láthatatlannak kell maradnia, hogy belső önállóságát megőrizhesse.

Az általános viszály következtében egy cigány iskolai történet egyszerű leírása sem lehetséges ma. A romák életéről szóló irodalom majd minden elemében súlyosan telítődött

ideológiákkal, ítéletekkel és előítéletekkel, minden megszólalás, jellemzés, értékelés besorolódik. A természetes, megértő, kereső, nyitott beszédhelyzet szinte felszámolódott. A cigányok ügyének elkötelezett tudós éppúgy kaphat nyilvánosan rasszista bélyeget, mint a válságból kiutat kereső politikus vagy éppen a magyar pedagógustársadalom úgy általában, a nem roma magyar társadalom általános elmarasztalásának keretei közt. Miközben a roma szellemi-politikai-közéleti képviselő tekintetében is teljes a megosztottság.

E miatt a helyzet miatt az elmúlt másfél évtizedben egyetlen valódi vita nem folyt le, egyetlen ügyben sincs viszonylagos konszenzus sem, egyetlen konfliktus sem tisztázódott. Tehát nemcsak olyan intézmény nincs, melynek ne kellene lényegében kényszerválalkozásként küzdenie egzisztenciájáért, nyilvánosság sincs mindezen problémák elbeszéléséhez. Miközben persze sok a konferencia, sok a fórum és sok a szöveg, de a rossz körök árnya mindenütt. A hiteles elbeszélés tehát éppolyan jelentőséggel bírna, a roma történet fordulatává változhatna, mint egy jól működő intézményhálózat, csak hát az egyik éppúgy lehetetlen, mint a másik – és éppúgy nélkülözhetetlen.

Az első feladat, amit magam elé célul tűzhetek: keresni az elfogadható megszólalási módot, vállalni ezt a keresést. Le kell mondani a pozícióról, a saját magamnak címzett pozícióról is. A puskaporos szellemi terepen meg kell próbálni kitérni egy zászlót, mely nem új harcállást jelez, nem birtokhatárt, hanem tisztázási igyekezetet. Hogy valaki átmegy, készül átmenni ide is, oda is, hallgatni, kérdezni, vitatkozni. Arra az elhatározásra jutottam, hogy magammal kezdem az új történetet: tisztázom a magam roma ügyeit, a mindennapiakat és a szellemieket egyaránt. Az én roma ügyeim pedig azok, amelyekkel akár közvetlenül, akár közvetve találkozom: az utcán, a tévében, az újságban, kiállításon, bárhol. Tudnom kell, hogyan is állok én a romákkal, ezt el kell mondanom, ki kell derítenem. Tanulásba kell fognom, szembesülnöm kell álláspontommal, szembesítenem kell álláspontomat. Folytonos próbának kitéve saját vélekedéseimet, meg kell értenem a ma működő kritikai programok természetét. Egy személyes megértési igyekezet tanulságait ajánlhatom az általános meg nem értés helyzetében.

*Hogyha a roma osztály
tanítónője a legjobb a tanítónők
között, akkor senki nem fogja
otthagyni az osztályt.*

Így született meg 2004 őszén kényszerűségből az alábbi roma napló terve. Voltaképp félek minden mondatától, úgy érzem, egy ismeretlen, sötét erdőben próbálok tájékozódni, csupa tapogatózás, botorkálás, hallózás jobbra, balra. Bizonyára súlyos tévedésekkel is számolnom kell, hiszen tanár vagyok, nem kutató, s alighanem akadnak meggondolatlan gondolataim, csúnya elfogultságaim, de hát eleve azzal kezdtem az írást, hogy nem tudom, merre tartok, és nem tudom, hova jutok el. Másfél éve vezetek napi feljegyzéseket több-kevesebb rendszerességgel, ideje ezeket megmutatni. A napló ugyanakkor nem teljesen hiteles, az eredeti bejegyzéseket itt-ott átírtam. Ez talán már az első szűrő, az első eredmény. Noha igyekeztem nem megtisztítani a szöveget a tisztázatlanságoktól, az adott pillanat, az adott helyzet természetes megértési korlátaitól: magam utólagos kiigazítására azért nem törekedtem, mert értelmetlenné vált volna az egész terv. A napló szinte minden sora vita, kérdés, értelmezési próba, tehát minden sorát vitára ajánlom.

2004. november 10.

Jövünk haza vonattal egy kedves, okos, most már a lehetetlenségek szövevényét is látó iskolaigazgatóval. Hallott az ösztöndíjmról, érdeklődésére elmondom, mivel foglalkozom. Kérdi, mit lehetne tanácsolni az iskolának roma ügyben, mi volna a megoldás, legalább valami modellt, eszközt, módszert mondanék, mert a helyzet egyre rosszabb. Az önkormányzat oktatási bizottságának tagjaként látja, pontosabban hallja (hiszen a közép-

iskolájában van tán összesen három roma diák, ez még nem gond, még nem kérdés, még pusztán személyes ügy, az osztályfőnökök hatásköre), hogy a Fő utcai iskolának azokban az osztályaiban, ahol egyre több a roma diák, ahol a roma diákok aránya eléri az egyharmadot – hiszen körzet szerint oda tartoznak a Panka-telepiek –, sokkal nehezebb a munka. Ráadásul emiatt – vagy ettől függetlenül, pusztán a romák nagyobb aránya miatt – ezekből az osztályokból a legkülönbözőbb trükkökkel tűnnek el a magyar diákok, hivatalosan, mondjuk, a város másik részében élő nagynénjükhöz költöztetik őket a szüleik. És ezzel a helyzet még nehezebben kezelhető lesz.

Azt mondtam, ami épp a nyelvemen volt. (Amit épp a napokban írtam le egy roma pedagógiai anyag bevezetésében: „Beláttuk, hogy azok az iskolák, ahová cigány gyerekek járnak, vagy a magyar alternatív pedagógia legizgalmasabb, legbátrabb, legtöbb kezdeményezéssel előálló műhelyei lesznek, vagy a tegnapi-mai válság megoldhatóan lesz a jövőben is.”) Hogyha a roma osztály tanítónője a legjobb a tanítónők között, akkor senki nem fogja otthagyni az osztályt.

Azt hiszem, beszélgetőtársam elcsodálkozott. Hogy ez mennyire kézenfekvő, mennyire egyszerű válasz, s hogy mennyire elevenbe vág. Még magam kezdtem el rögvést magyarázkodni – restelkedve a gyors győzelemtől, mely emiatt szükségképpen kissé demagóg, hisz olyan látszatot kelt, mintha másnap már megvalósítható volna –, hogy mindez mennyire nem könnyű, már pusztán spekulatíván sem. Hogyan állhat elő ugyanis ez a helyzet, nem alkalmilag, kivételképpen, tehát csekély hatással, hatásfokkal, hanem gyakran, rendszeresen, mintát teremtve, kultúrát teremtve, mikor ma épp az a természetes, hogy ahol nő a romák száma, általában csökken a pedagógiai minőség. És nem is feltétlenül azért, mert a romákat kerülik azok a tanárok, akik jobbak, és épp azért, mert romák. Noha olykor kétségtelenül emiatt is. Hanem azért, mert ma a tanári szakma nagy kihívásai nem a nehezebb feladatok vállalásában állnak. Van egy tucat mellékvágány, ahova elterelődnek az ambíciók, melyeken elfüstölög a szakmai tehetség. Ma a szakmai karrier elismert, megszokott tipikus útjai a szakmai jogosítványok megszerzése, a szakmai vezetői pozíciók elfoglalása, a szakmai-politikai intézményekkel való kapcsolatok ápolása és nem utolsó sorban a magas presztízsű iskolák tanári státuszai. Csakhogy az intenzív, minőségi pedagógiai munka általában nem vagy csak nehezen összeegyeztethető ezekkel a célokkal. Ami természetesen azt jelenti, hogy a mai szakmai hierarchia egy meglehetősen torz szakmai értékrenden alapul, illetve azt erősíti. Másfelől minél jobb iskolába törekszik valaki – és lehet-e kifogásunk ez ellen a törekvés ellen –, annál kevésbé fog cigány származású diákokkal találkozni. (Valószínűleg a cigányokkal alig találkozó pedagógiai elit a legtoleránsabb a cigánysággal, de mire megyünk ezzel.)

Ugyanakkor ma már van egy cigányokkal kapcsolatos szakmai karrier is, de ezzel a külön pályával is baj van. Itt az a gond, hogy aki cigányok pedagógiai segítésére szánja el magát, és eredményeket tud felmutatni, gyorsan kikerül a helyi történetből, és egy speciális állami oktatási program munkatársa, megbízottja lesz, gyors karrieresélyekkel. Jön az országos programnak való megfelelési kényszer, mint az érvényesülés, a támogatottság feltétele. Ezzel a szuverén pedagógiai karrier, amellyel érvényesült, többnyire zárójelbe kerül, hisz annak helyben kellene érvényesülnie, annak épp a helyi találkozás volt a forrása, garanciája. És nemcsak személyek, egész iskolák esnek így csapdába, az eredeti, a helyi, a valódi pedagógiai minőség pedig észrevétlenül kifakul.

A kiegészítő iskolákba, a roma osztályokba nem a pedagógus elit kerül, pedig legalábbis az elit szintjén kellene toborzódniuk azoknak a pedagógusoknak, akik a ma legnehezebb, mert még szinte teljesen eszköztelen, tanácstalan roma pedagógiát, roma iskolai integrációt vinnék, művelnék.

Pedagógus elit persze nincs, mivel nincs nyílt pálya, mivel nincs nyílt szakmai értékrend. Nagy állami programok malmai örölnék mindent egyneművé, felismerhetetlenné, azonosíthatatlanná. A pedagógusképzés pedig, ahol a szakmai elit felkészítése és kivá-

lasztódása folya, még rosszabbul áll, mint az iskolák. A szuverenitás igénye a mai pedagógusképzésben egyszerűen rendetlenség és megbízhatatlanság. Amit tehát javasoltam, hogy jöjjenek a legjobbak, teljesen életszerűtlen.

És akkor még nem esett szó a romák iskolai státuszáról. Amikor néhány éve a Fő utcai iskolában jártam, hogy talán segítenék néhány cigány diáknak, ha tudnék, kiderült, hogy a jó szakmai és közéleti pozícióban lévő tanár őrzi az orosz óráit. Iskolai érdekvényesítésben nagyon rossz pozíciójú szülők nyelvi problémákkal küszködő gyerekeit oroszra íratni, csak azért, hogy a tanár úrnak legyen elég órája, ez bizony erkölcstelen, lelketlen, cinikus megoldás, ráadásul szakmai hiba. Miközben a tanár úr még végig is van sértve, hogy neki cigányokkal kell beérnie, akik nehezen tanulják meg az orosz ábécét. Úgyhogy nyírja is őket keményen. (Ezt a korrepetálások során fedeztem föl.)

November 13.

Szentkirályszabadján a földrajztanár kiküldte az óráról a nyolcadikos cigány lányt, akit állítólag – előtte vagy utána – még bántalmazott is. A kislány hazament panaszkodni, az otthoniak pedig, két férfi és egy asszony, bementek az iskolába, és jegyzőn, igazgatón át gázolva megverték a tanárt. A két cigány férfit letartóztatták, és gyorsított büntetőeljárást indítanak ellenük. A család pedig feljelentést tett a tanár ellen.

Meg kellene nézni a különböző álláspontokat. Nekem úgy tűnik, hogy ez nem valami rendkívüli szörnyűség, hanem egy normál konfliktus – annak ellenére, hogy a tanár számára az ilyesféle kiszolgáltatottság meglehetősen új. A tanár társadalmi pozíciója a múlt század nagyobb felében viszonylag erős volt, a cigányság pedig szinte társadalmon kívüli, a tanár tehát cigány szemmel nézve egyszerűen érinthetetlen volt. A cigányság azonban túl van egy balul sikerült társadalmi-gazdasági asszimilációs történeten, melyet az ezredfordulón egy jobb sorsa érdemes szimbolikus politikai integráció követett. A magyar cigányság elmúlt félévszázadának társadalomtörténete vargabetűt ír le: egy faluszéli cigánycsalád a faluba való beköltözést, beilleszkedést követően ma az egész faluval együtt került peremre. Vagy mondjuk az egykori, központi helyzetű szociális lakásokból kikerülve, kiköltöztetve ismét cigánytelepen találja magát. Az egykori nagyvárosi ipari foglalkoztatott ma gyűjtöget, guberál, napszámot keres. Viszont szimbolikus pozíciója nem romlott, hanem inkább erősödött. Egy vidéki roma család ma mindennapi életesélyeit tekintve súlyosan kiszolgáltatott, kultúráját az értékhányos szegénykultúra, a premodern etnikus-közösségi életvitel részleges újjáéledése és egy posztmodern fogyasztói habitus fura elegye jellemzi, melyben sajátos elem annak tudata, hogy egyetlen szavával intézményeket készíthet magyarázkodásra. A cigányság tömegei élnek nagy szegénységben, miközben alapítványok és egyesületek viszik nap mint nap a cigány sérelmeket a nyilvánosság elé, képviselik a cigányság érdekeit bíróságon, hivatalokban, rendőrségen, önkormányzatokban, gyakran épp ezen szervezetekkel szemben.

A társadalom a szocializmus idején atomjaira hullt, töredékesek, estlegesek, erőtlenek a társas kapcsolatok, ráadásul a változásokat követő politikai offenzíva erősen akadályozta újraerősödésüket. A cigányság kisebbségi helyzettől támogatott premodern, etnikai közösségi viszonyai azonban szívósabbaknak bizonyultak, mint a folyamatosan bombázott polgári kötések. Egy cigány személyes sérelmeinek elintézésében ma is feltétel nélkül számíthat barátai, rokonai, utcabelijeit támogatására, amit a megújult telepiforma természetesen eleve megerősít. És épp elég, ha ezer elszenvedett, észre sem vett, tehetetlenül tudomásul vett vereségre esik egy elégtétel. Az is túl sok, az együttélést megmérgezi. Félrevezeti mind a sértettet, mind az elkövetőt, mind a szemlélőt.

Vannak ma cigányok, akik megfenyegetik a tanárokat, az iskolákat. Sor kerül itt-ott erőszakos fellépésre is. Cigány szemmel ennek arról kellene szólnia, hogy a közösség rossz mintát kínál problémái megoldására. Cigány szemmel nézve létérdek volna a taná-

ri szuverenitás védelme és sérthetetlensége, hiszen a verekedő szülő nem csak hogy automatikusan hitelét veszti, hanem egyúttal megerősít veszedelmes balítéleteket. Az egyik szerint a cigányok ma már nem tehetnek mást, mint hogy erőszakkal védik a jogaikat, és erőszakkal védekeznek a diszkrimináció ellen. A másik, vele ellentétes tétel szerint, a cigányok minél többet kapnak, annál többet követelnek. Minél jobban figyel rájuk a társadalom, annál bátrabban fütyülnek a társadalmi együttélés szabályaira.

Nézzük az esetet a másik oldalról. A tanárság társadalmi védettsége több okból is csökkent. Egyrészt a modern társadalom eleve lerombolta a hagyományos tekintélyt, a gyerekeket kiszabadította a gyerekszobából, a sarokból, a számárpadból. Másrészt a tanárság a szocializmus idején, mint kvázi hatósági személy, vagyis az állami elnyomás eszköze, fokozottan védett volt, viszont – ezzel párhuzamosan – mint pedagógus, mint értelmiségi, mint szuverén nevelő, a gyermekek szocializációjának képzett, felelős irányítója, szinte teljesen elveszítette az arcát. A szabad társadalom radikálisan fölszámolta az állami védettséget, és egyáltalán nem tudta helyreállítani a polgári-szakmai-morális státuszt. A tanár tehát egykori társadalmi pozíciói morzsáiból él. Ez az elviselhető iskolai ügymenet-höz, a tanulás-tanítás minősíthető kivitelezéséhez többnyire még elegendő ott, ahol az iskola a szülők és gyerekek számára belátottan szükséges, és emiatt valamelyest mégis csak respektált eszköze a személyes érvényesülésnek. De semmi nem tartja életben az iskolát ott, ahol a szülők nem bíznak benne, nem értik a működését, nem fogadják el értékrendjét, épp ezért aztán a gyerekek is idegenkednek tőle. Ez az iskola már csak látszatra működik, a megszokás és a tehetetlenség tartja életben. Miközben naponta újabb és újabb jelenetekben semmisül meg. A tanár egy ilyen iskolában azt érzi, hogy nincs értelme a munkájának. Elveszíti a kapcsolatát munkája tartalmával, lényegével, az iskola egy fáradtságos ügyvitellé torzul, ahol minimálisra kell redukálnia szellemi és morális erőfeszítéseit, hogy legyen ereje a folyamatos kudarc elviseléséhez. Mindenki azt kapja vissza tőle, amit ad. Az iskolával nehezen boldoguló, gyanakvó, bizalmatlan szülő elutasítást és értetlenséget. Ha cigány, akkor is, sőt, akkor talán egy kicsit hamarabb. A jól együttműködő szülő persze megerősítést kap, de ha cigány, akkor talán egy kicsit lassabban.

Ezeknek a különmemű folyamatoknak sajátos terméke a cigány szülők bátorsága, megfontolatlansága, hogy konfliktusaikat nemcsak egymás közt oldják meg saját kultúrájuk szintjén, hanem másokkal is, még az iskolában is. Régen már az iskolakapuban elbizonytalanodtak volna, ezúttal az igazgató sem tudta megállítani a felindult rokonokat. (Szó sem lehet ma már arról, hogy a rendőrök patriarchális pofonokkal avatkozzanak közbe. Ilyen viszony, ilyen pofon, ilyen lehetőség ma már nincs. Hogy nincs, és nem is lehetséges, az jó. De az, hogy hiányzik, mintha hiányozna, minden jónál rosszabb.) Látjuk, míg a romákkal szembeni magatartás aggályosan ellenőrzött, az a látszat keletkezik, hogy nekik nem kell alkalmazkodniuk, s ez olykor a kulturálatlanság, a kultúravesztés, a deformálódott etnikus kultúra mintáinak, késztetéseiinek az érvényesítését jelenti. (1)

A tanárverés tehát teljesen természetes. A kislány azt mondta, hogy bántották, tehát meg kell torolni. Nem az a meglepő, ha ez megtörténik, hanem az, hogy nem gyakrabban. Erre a megtorlásra nem lehet jól válaszolni. A tanár családja vagy a tantestület vagy a falu nem verheti meg a kislány családját. A ma várható végeredmény világosan látszik az ellenfeljelentésből: megbánásról, büntudatról szó sincs, a büntetést is a tanárnak fogja felróni mind az érintett család, mind a cigány közvélemény. A tanár megverése újabb indíték lesz a tanárok megverésére. Az erőszakért, vagy legalábbis a valódi és méltányos elégtétel elmaradásáért aztán a kiszolgáltatott tanár elégtételt vesz a maga kultúrájának eszközeivel, és annál inkább valószínű, hogy így tesz, minél nagyobb mértékben felelős ő maga a történetekért.

Mi akkor a kiút? Nyilván csak arrafelé van, hogy a tanár képes legyen a konfliktusok személyes kezelésére. Ez az első szint. El kell érni, hogy a földrajztanár minél kevesebb cigány gyereket küldjön ki óráról. Ehhez azonban remek földrajztanárok kellene, akik

nincsenek, vagy a véletlennél is ritkábban ott, ahol a cigány gyerekek. Ám a jó földrajz tanár is csak szükséges, de nem elégséges feltétel ahhoz, hogy ne legyenek ilyen hírek az újságokban. Hogy megúszhassuk ezeket a pofonokat, ehhez még az újságoknak is meg kell változniuk, de persze mindenekelőtt az érintett közösségeknek, az iskolai, a telepi, az önkormányzati közösségtől kezdve egészen a nemzeti-politikai közösségig.(2)

Míndez úgy is lehetséges, ahogy *Diósi Agnes* mondja: alkalmazkodunk a cigány kultúra adott állapotához, és soha nem küldünk ki cigány gyerekeket az osztályból, hiszen annyi okuk lehet arra, hogy rosszak legyenek... Ezt az álláspontot erősítik, igazolják a törvények és a nyilvánosság is. Ez az a csapda, mely zárulni látszik, amelyből egyre nehezebb kikeveredni. A rossznak elviselt cigány gyerek ugyanis legelsőként önmaga áldozata lesz. Ha az iskola ki is bírja őt, ő akkor sem fogja kibírni az iskolát. Nincs olyan iskola, amelyik ne lenne túl szigorú, túl kötött, túl nehéz a munka kötöttségeiből kiesett, kitzasztott romák gyerekeinek. Nincs olyan önmagát feladó iskola, amelyik ne volna szálla egy iskolára fél nem készített, egy iskolára épülő társadalomba való beilleszkedésre fél nem készített gyermeknek. Akár cigány, akár nem. De persze ha cigány, akkor neki is még sokkal nehezebb, meg az iskolának is, hisz elhessegethetetlen a kölcsönösen adódó kibúvó: azért, mert cigány – azért, mert cigány vagyok.

Kellene lennie persze ilyen iskoláknak, lehetségesek is volnának, ha valóban akar-nánk, hogy legyenek, hiszen akkor minden egyes iskola, minden egyes tanár mögött, minden földrajztanár mellett ott állna a közösség, láthatóan és láthatatlanul, hogy védje, erősítse, igazolja. Épp úgy, ahogy a cigány gyerekek mellett is, és a cigány szülők mellett is.

Ebben az iskolában a cigány gyermek tudná, hogy neki itt igyekeznie kell, mert otthon ezt várják tőle, ezért, ha nem is érti mindig a földrajztanárt, saját készítetési ellenére is bizik benne. Ha bántja, megbo-csátja neki, mert érzi, hogy nem bántani akarja. (Ez most épp fordítva van, ha nem bántják, akkor is tele van sérelemmel, de persze bántják is, hiszen egyáltalán nem könnyű nem bántani.) És persze ebben az elképzelt iskolában a földrajztanár is nagyon igyekszik, hisz tudvalevő, nincs nála jobb megoldás, minden remény őbenne, meg kollé-gáiban, és ezt a bizalmat folyton éreztetik vele, szülők, újságok, kormányzatok, ami egy-szerűen nélkülözhetetlen segítség a feladat és a felelősség terheinek viselése során.

De ez a közösség, amelyikbe beleértene magát a cigány szülő és a nevelő egyaránt, nincs sehol. Pedig legalább töredékeiben lennie kellene, mert a törvények nem tarthatnak össze egy ellenséges, rideg csoportokra széthullott, szétverődött, szétzilálódott társadalmat.

A tanárság a szocializmus ide-jén, mint kvázi hatósági sze-mély, vagyis az állami elnyomás eszköze, fokozottan védett volt, viszont – ezzel párhuzamosan – mint pedagógus, mint értelmi-ségi, mint szuverén nevelő, a gyermekek szocializációjának képzett, felelős irányítója, szinte teljesen elveszítette az arcát. A szabad társadalom radikálisan fölszámolta az állami védettsé- get, és egyáltalán nem tudta helyreállítani a polgári-szakmai-morális státuszt.

November 15.

A két kormánypárt nem tud megegyezni a családpolitikában. Az SZDSZ növelné a csa-ládi pótlékot, az MSZP meg negatív adózást vezetne be. A két álláspont között mintha épp a munkanélküli, képzetlen nagycsaládos cigány lakosság problémájának különböző meg-ítélése állna. Persze egyáltalán nem nyílt a vita. Az SZDSZ azt mondja, a gyereket kell tá-mogatni. Csak hát a munkanélküliek világában így is sok a nem megfelelően ellátott, gon-dozott gyerek. Szerencsétlen dolog, hogy azok a gyerekek legyenek a munkanélküli csa-

ládok megélhetésének zálogává, akik aztán rövidesen a növekvő számú, az iskolába, a társadalomba nehezen integrálható fiatalok közé kerülnek. Minden megszületett gyermeknek esélyt kell kapnia a teljes értékű felnövekedésre, de ha ezt az esélyt a szüleitől nem kapja meg, akkor a társadalom nem ösztönözheti újabb gyermekvállalásra ezeket a szülőket. Hogy a gyerekek tartsák el a szüleit és egymást, miközben semmit nem kapnak cserébe, sem szülőket, sem esélyt, hogy valódi szülőkké váljanak. A tartósan munkanélküli, képzettség nélküli, a társadalmi tanulásból kiszakadt rétegek gyerekei óriási erőfeszítéseket kívánnának a társadalomtól, egyrészt hogy a szülők munkát kaphassanak, integrálódhassanak, másrészt, hogy a gyerekek a szülők sorsát elkerülhessék. Nem vagyunk erre képesek. Nem vagyunk elég okosak, elég kétségbeesettek, elég belátóak, elég megértők, elég szegények, elég türelmesek, elég gazdagok. A gyermektámogatási rendszer, hogy a legszegényebb családok a gyermekek révén juthatnak a megélhetés minimumához – melyhez persze valahogy mindenképp hozzá kell jutniuk, természetesen – semmi egyébre nem elég, mint a nyomor bővített újratermeléséhez, a szülők önmagukért és a gyerekeikért vielt felelősségének feladásához, annak teljes áthárításához. (3)

A gyermeksegélyezés elkerülhetetlen, helyeselhető is, de önmagában nem vezet sehová, csak a gyermeksegélyezéshez. A segély segít annak, aki kapaszkodni akar és bír, de visszahúzza azt, aki már megtorpant. A legszegényebbeknek sokkal több lehetőséget és segítséget kellene kapniuk ahhoz, hogy emberhez méltó életet élhessenek. És gyermekeknek sokkal többet kellene kapnia a közös javakból, mint ma. Ám a családi pótlék emelése erre a legkevésbé hatékony eszköz. Egyrészt nem emelhető olyan magasra, hogy valóban elég legyen, másrészt minden emeléssel csökkenti a társadalmi értékét a saját jövedelemmel gazdálkodó család jövedelméhez képest. Hisz annál kevésbé ösztönöz munkába állásra, takarékoskodásra, társadalmi tanulásra.

Nem az a szabad család, melyet a gyerekek támogatása révén életben tartanak, így a család önszabályzó képessége teljesen megszűnik, szociális függőség alakul ki, közvetlen állami függőség, a helyi társadalomból való természetellenes kiszakadással, mindennek összes negatív következményével. (4) Nem az a szabad roma család, melynek gyerekeit bekényszerítik a magyarok iskolájába, ahol dúl a háború, vagy elfojtva lappang, hanem az, amelyik jó roma és jó magyar iskola között választhat. Az a szabad roma család, amelyik, akár roma, akár magyar iskolát választ, képes valóban az iskolát választani. A családtól elváló, elválasztó iskolát. Mert meg kell tanulni az elválást a kisebb közösségtől, ahogy ezt minden nemzedék megtanulta az iskolában évszázadok óta. (Aki berohan az iskolába veredni, mert a gyermekét sérelem érte, az letapossa az iskola szimbolikus korlátait. Megsemmisíti az esélyt, hogy gyermeke a társadalmi terek tagoltságait és szintjeit megértse, elfogadja és működtesse a saját személyes boldogulása során.)

A cigányság fennmaradását az elmúlt évszázadokban egyebek közt az biztosította, hogy az iskolára külső kényszerként tekintett. Egy idegen világ idegen szokására. Egy olyan helyre, ahol idegen értékrend uralkodik. A család, az etnikai közösség, az etnikus kultúra erősebb volt. Győzte a különállást. A cigányság modern európai néppé válásának az a feltétele, hogy az iskola belső kényszeré váljon. Legjobb, és ma már egyáltalán nem lehetetlen, ha a cigány identitás szellemében. Hogy legyen útja a hazatérésnek.

Nehéz belépni egy olyan társadalmi ügy szellemi terepére, ahol a radikális hangnem uralkodik. Ahol a megítélés gyorsabb, mint a megfontolás. Ahol a csaták mögött mindig más csaták vannak, a hadszíntér is meg az ütközet is színlelt, noha a sebek, a csapások valódiak.

Folyton az az érzésem, hogy a cigányok sorsa csak ürügy. Vagy éppen menedék.

Miközben az égháború nélkül sem volna könnyű a cigánykérdéssel, a magyar cigányok sorsának kérdésével foglalkozni.

Már az sem könnyű döntés, hogy a temetőbe a cigánytelepen keresztül megyek ki. Vagy a szomszéd faluból jövet biciklivel lerövidítem az utat a telepen át. Ahogy a cigá-

nyok házai közé érek, minden megváltozik odakint: a megszokott portákat kis, szegényes, összevissza házacskákat váltják fel, eltűnnek a kerítések, a gondozott előkertek, és mindig tele az utca gyerekekkel, felnőttekkel. És minden megváltozik idebent, bennem is: a szenttelen utcai szemlélődést zavar, szorongás, idegenkedés, szégyen és félelem váltja fel. Meg cseppnyi irigység. Valami furcsa romantikus vonzódás. Nem akarok félni, nem akarom kikerülni a telepet. Valamit kezdenem kell vele, magammal.

Most éppen ott tartok, hogy azt gondolom, a romák ügye nagyon is a jelen kérdése. Noha történelmi súlyú, nincs történelmi teher rajta, mint mondjuk Amerikában, Dél-Afrikában a feketék és fehérek közös történelmének, vagy a román-magyar együttélésén, a zsidó és nem zsidó európaiak közös sorsán. Azok a cigányok, akik bekérezkedtek, beilleszkedhettek a magyar társadalomba. Volt út, volt hely. A civilizációs programban persze mindkét részről kódolva volt egymás kölcsönös lenézése. Ezzel az örökséggel lesz még elég bajunk. Vagy lehet belőle baj. (Vezethet cigány önmegvetéshez, etnikai góghöz, magyar elzárkózáshoz, faji előítéletekhez, sértettséghez.) A cigány holokauszt súlyos, fájdalmas tragédia, nemzeti ügy, melyet nem lehet elég komolyan venni, de a cigány-magyar történelmi együttélés alkalmi összeomlása volt, és nem annak terméke. A romák társadalmi beilleszkedése, integrációja nem történelmi adósság, hisz nem volt történelmi napirenden a legutóbbi évtizedekig. Semmi hasonló probléma nem vetődött föl a romákkal kapcsolatban, mint ma, és ez nagyon fontos, épp a szóba hozott ügy, a roma települések szempontjából is. A romák lakta települések nem gettósodást jelentenek, ez csak budapesti nézőpont. Pontosabban nem kellene, nem lenne szabad, hogy gettósodást jelentsenek.

A roma falvak, a roma falvakként újjászületett települések nagy bajban vannak. Súlyosak a nehézségeik. A nagy baj azonban lehetőség is, talán egy lehetőség arra, hogy a posztmodern kor magyarországi roma válsága kezelhető legyen. Kialakítható volna ezekben a falvakban és körzetekben egy autonóm életforma, mely azt jelentené, hogy kísérleti terepei lehetnének az épp mindenestül veszendőnek látszó félnomád, premodern kultúra, a sajátosan összeeskábált alkalmi szegény kultúra, valamint a kiüresedő modern civilizáció összeházasításának. Hogy talán ki tudnák egymást segíteni a bajból. A cigányoknak nem kellene paraszttá válniuk, hiszen úgysem akarnak, és úgysem tehetnék, hiszen a paraszti világnak is vége.

Hanem, ha már a posztmodern újra becsüli az archaikust, és holtáiból támasztaná fel, hogy önnön satnyulását, irányvesztését ellensúlyozza, ha már a fegyelmezett ipari társadalomnak amúgy is vége, hát akkor ez a szabadságigényű cigány társadalom hadd ugorjon, hadd kapaszkodjon rögtön a 22. századba, hadd ne kelljen előtte megfulladnia a tizenkilencedik század (huszadikkal és huszonegyedikkel mérgezett) füstjében vagy börtönében, a hulladékai közt. Hátha megtalálják mindannyiúnknak az utat. Persze ez az átalakulás magától is zajlik, csak észre kellene venni, és támogatni kellene. (A lórtartás, a lófogat néhány évtizede az elmaradottság jelképe volt. Ma szeretnénk lelassítani életünk tempóját. A természeteshez, az élőhöz.) Az indián rezervátum a vesztes múlt menedéke. A kibuc a zsidók új államának, nemzetének a műhelye, alapsejtje. A cigány falu lehetne a természethez visszataláló létforma laboratóriuma. A legmodernebb: zöld, alternatív, egyszerre globalista és antiglobalista.

Odajárna Európa lélegzetet venni.

Jegyzet

(1) „Az arlóói Bari családhoz tartozók egy száznyolcvan-kétszáz fős csoportot alkotnak, a velük szemben álló Gulyás család harmincöt-negyven tagot számlál. A családok időről időre súlyos konfliktusba keverednek egymással. Zsigray Árpád polgármester – aki maga is sokszor próbált békítőként közvetíteni a két család között – azt mondja: ma már senki nem tudja megmondani, mi volt az eredeti konfliktus, ami megmérgezte a felnövekvő generációk életét. A rendőrök szerint egy három évtizeddel ezelőtti késelés lehet az ellenségeskedés hátterében.”

„A gyerekeknek, akik a tanóráknak több mint harminc százalékát elmulasztották, a jogszabályok értelmében osztályozó vizsgát kellett tenniük. A vizsga napján két rendőrautó kísérte el őket az iskola kapujáig, majd innen haza. Konfliktus nem történt. A gyermekek viszont azóta sem járnak iskolába. /.../ Valamennyi gyermek megbukott.”

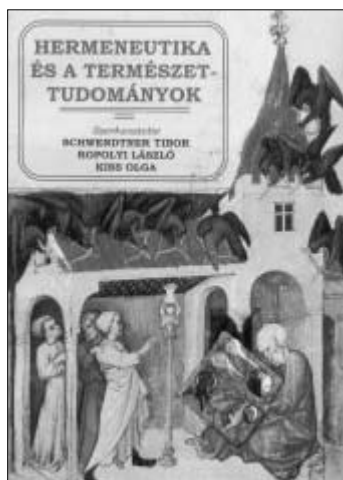
A Dózsa György utcában lakó, egyik családhoz sem tartozó arlóiak villámgyorsan elköszönnek, amikor a konfliktusról érdeklődünk. Az utcán beszélők közeledtünkre szétrebbennek, a házakba menekülnek, és nem is nyitnak ajtót.” Romhányi Tamás: Az arlói utcaháború (*Népszabadság*, 2006. február 25. Hétvége melléklet 14.)

(2) „A roma gyerekek iskolai sikertelensége összetett, egymást erősítő negatív hatások következménye, amelyben számos olyan elem van, ami túlnyúlik az iskolarendszer kompetenciáján. A problémavilág komponensei: egy kisebbségi kultúra problematikus helyzete, és az ebből adódó társadalmi csoportkonfliktus; a szociális hátrányok (szegénységi másság); az eltérő családi szocializációs minta; a nem megfelelő pedagógiai gyakorlat (rég elavult poroszos módszerek, frontális oktatás).” (Lázár Péter: Kedvesház-pedagógia 4. rész: *Tanítás – Tanulás* 2006. február, 12.)

(3) „Egy tavalyelőtti összeírás során kiderült, hogy a felnőttek közül hatvanheten nem jutottak el a nyolcadik osztályig. Ez pedig nem kevés, ha tudjuk, hogy Csenyete 850 lakosából 250 még nem töltötte be a tizennyolcat, a nyugdíjas korúak száma pedig huszonkettő. Idén jelentős beruházás kezdődik a településen: az iskolát bővítik, hogy egy épületbe költözhessenek az osztályok. A fejlesztésre a növekvő gyermeklétszám miatt van szükség. A fiatal lányok közül sokan szülei példáját követve már 14-16 éves korukban megszülik első gyermeküket.”

„A munkanélküliség és a szegénység csapdájába esett településeken ma már a második olyan generáció él, amelynek tagjai soha nem dolgoztak a szó hagyományos értelmében vett munkahelyen. Életformává vált a segélyre várás, meghatározó megélhetési forrássá lépett elő a gyerekek után járó támogatás.” Romhányi Tamás: Cserehát a gyalogos övezet (*Népszabadság*, 2006. március 11. Hétvége melléklet 2.)

(4) „A kilencvenes évek azután még egy keserű tapasztalatot vett el a kiútkeresők kedvét: bebizonyosodott, hogy az sem boldogulhat, aki megpróbál tenni valamit magáért, hiszen a művelt kertekből beérés előtt eltűnt a krumpli és a zöldség, a szőlőültetvényekből hetekkel a szüret előtt nyoma veszett a fürtöknek.” (u.o.)



Az Aron Kiadó könyveiből